

ОСНОВНІ КРИМІНОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИ, СХИЛЬНОЇ ДО БЕЗПРИТУЛЬНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

У статті подано визначення особи злочинця; змальовано кримінологічний портрет безпритульної особи; розкрито кримінологічні риси молодого злочинця; наведено групи підлітків-втікачів, схильних до бродяжництва за різними критеріями; проаналізовано клініко-анамнестичні особливості та особливості акцентуації характеру у бездомних.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічні риси, акцентуації характеру у бездомних, клініко-анамнестичні особливості безпритульних, підлітки, схильні до бродяжництва.

I. Вступ

Вчення про особу злочинця належить до одного з найскладніших і найактуальніших у кримінології.

Особа злочинця – це складне інтегрує поняття, що включає в себе і біологічні, і психологічні, і соціальні сторони людини. До набору біологічних якостей людини включаються анатомо-фізіологічні, генетичні, нервово-мозкові та інші властивості організму, а також прояви складного механізму успадкування.

Основна й визначальна сторона особистості зводиться до її суспільної сутності, яка складається під впливом суспільства, членом якого вона є. Особа – це продукт і суб'єкт суспільних відносин. Ідея людини обов'язково передбачає оточення інших людей, з якими вона контактує, вступаючи в різні відносини з ними; життя людини поза суспільством неможливе.

Особистістю визнається і злочинець – осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності й визнана винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Незважаючи на свої негативні якості, він залишається учасником суспільних відносин, продовжує взаємодіяти з іншими людьми й суспільством взагалі. Факт засудження не позбавляє його повністю прав громадян, обмежуючи певною мірою деякі з них, не звільняє його від обов'язків; видозмінює, але не звільняє від них.

Особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до кримінальної відповідальності [1, с. 34–40].

II. Постановка завдання

Метою статті є: 1) визначення особи злочинця; 2) характеристика кримінологічного портрету безпритульної особи; 3) розкриття кримінологічних рис молодого злочинця; 4) наведення груп підлітків-втікачів, схильних до бродяжництва за різними критеріями; 5) аналіз клініко-анамнестичних особливостей та особливостей акцентуації характеру у бездомних для підтвердження актуальності порушеної проблеми.

III. Результати

С.А. Шалгунова відносить маргінальний спосіб життя, алкоголізм, наркоманію, проституцію, бродяжництво, жебрацтво, безпритульність, неналежні умови виховання на індивідуальному й колективному рівнях, інфантилізацію та маргіналізацію суспільства в цілому до умов, що сприяють формуванню особи насильницького злочинця. В систему "особа – злочин" включаються мотиви і способи діяння, тому вона найбільш яскраво дає змогу прослідкувати формування мотивації та конкретних мотивів для криміногенної особи, яка приймає рішення реалізувати свої антигромадські задуми шляхом вчинення насильницьких дій. Формування специфічного способу спілкування в середовищі таких осіб – субкультури сприяє її необмеженому поширенню серед населення, копіюванню та наслідуванню молоддю (в одязі, звичках, інтересах, формі спілкування, поведінці, способі мислення тощо). Маргінальний спосіб життя призводить до вчинення насильницьких злочинів, що становлять підвищену суспільну небезпечність як для конкретних потерпілих, так і для суспільства в цілому. Цілий комплекс факторів, що безпосередньо спричиняють насильницьке поводження та насильницький спосіб розв'язання будь-яких конфліктів (від індивідуального на побутовому рівні до політичного), формують особу насильницького злочинця, а сфера діяльності особи обумовлює й використання певних способів насильства

(фізичного або психічного, насильство з метою принизити або примусити потерпілу особу, перешкодити тощо) [2, с. 248–249].

До кримінологічних рис молодого злочинця С.Ф. Денисов зараховує: зневагу до морально-правових цінностей суспільства, правовий нігілізм або ж морально-етичний максималізм (за принципом “усе або нічого”, що призводить до вчинення злочинів на ґрунті спостереження за недоліками й вадами інших людей та пробілі в діяльності правоохоронних органів); прояви вербальної та поведінкової агресії щодо людей, які є слабкішими або ж залежними в будь-якому плані (віковому, соціальному, професійному тощо). Агресія при цьому може мати як відкритий, так і прихований характер, виявлятися у вигляді відкритого або ж завуальованого насильства; виражена адиктивність – потяг до отримання гострих відчуттів через різноманітні девіації – статеві перверсії, дромоманію, алкоголізм, наркоманію тощо. Адиктивність у юнацькому віці виявляється не стільки у зміні девіацій, скільки в їх мімікрії під законслухняну поведінку, а в молоді, що працює, маскується під субкультурні звичаї, традиції, норми побутової моралі і стереотипи; комунікативна спрямованість на криміногенно-девіантофільне середовище, спілкування з особами, які мають судимість, обрання контактено-референтних груп з тих, хто притягався до кримінальної відповідальності або ж веде злочинний спосіб життя [3, с. 85–86].

Якщо врахувати, що переважну більшість злочинів, що вчиняють безпритульні особи, є крадіжки та грабежі, то доцільно буде навести думку Б. Головкина, що крадіжки мають до того ж багатшу уяву, є романтичніші, сентиментальні, менш практичні в повсякденній життєдіяльності [4, с. 93].

Багато підлітків і молодих людей, що вчинили грабіж, розбій або вимагання, виховувалися в умовах низького рівня матеріального достатку, послабленого соціального контролю, в неповній сім’ї або поза сім’єю. Матеріальні труднощі, що мають місце в таких сім’ях, обмежують можливості батьків у вихованні дітей, наслідком такого процесу виступає вузькість їх духовних інтересів і моральних вимог. Проте уявляється, що основне джерело відхилень у поведінці дітей у таких сім’ях – не стільки недостатня забезпеченість сім’ї, скільки, в першу чергу, її нездоровий морально-психологічний клімат, низький культурний рівень взаємин між членами сім’ї і найближчим оточенням, наявність злочинної чи аморальної поведінки.

Серед них значне число неповнолітніх, які хоч і “формально” навчаються, проте для них притаманним є безцільне й безладне проведення (часто у складі груп з негативною соціальною спрямованістю) часу, без-

цільне вештання вулицями, вживання спиртних напоїв. Ця обставина, очевидно, вимагає посиленої уваги суспільства й держави до проблеми профілактики бездоглядності неповнолітніх.

Кримінологічне значення сп’яніння виражається тим, що в цьому стані особа втрачає звичну адекватну реакцію на зовнішні подразники, гірше сприймає контролюючу дію оточуючого населення, в нього посилюються збудливість, дратівливість, агресивність, образливість і послабляються, а інколи й паралізуються гальмівні процеси, внаслідок чого об’єктивна ситуація виходить з-під контролю і стає з його боку некерованою [5, с. 105–106].

Р.М. Ткач було виокремлено чотири групи підлітків-втікачів за типом схильності до бродяжництва за такими критеріями: мета, частота втеч і тривалість перебування поза домом/інтернатом, причини, плановість, характер соціальної активності в період втечі, способи добування засобів до існування, місце проживання, стан психічного здоров’я.

Перша група – це мандрівники. Для них характерне сенсорне прагнення: бажання пізнавати нові місця, знайомитися з новими людьми, пристрась до пригод. Мандрівники досить активні, частіше комунікабельні. Водночас рідко шукають самостійний зарібок, частіше використовують незаконні “кишенькові” гроші або гроші батьків. Такі підлітки здійснюють “планові” втечі, чітко визначають мету своєї втечі з дому та розраховують на розуміння батьків і родичів після свого повернення додому.

Друга група – це ситуативні втікачі, що йдуть з дому або проводять багато часу на вулиці на знак протесту, непокори або через бажання уникнути труднощів. Їхній вчинок скоріше демонстрація незалежності або спроба привернути до себе увагу, ніж рішення залишити рідний дім надовго. Як правило, вони безцільно гуляють вулицями, частіше в людних місцях, де їх можуть побачити родичі або знайомі. Такі підлітки чекають, що їх шукатимуть, знайдуть і повернуть додому. Для них характерна соціальна пасивність, прагнення уникати контактів і відсутність бажання заробляти гроші для розв’язання насущних проблем.

Третя група – це бродяги-девіанти (бродяжки), які віддають перевагу “вільному” життю на вулиці (підвалі, горищі, смітнику) перед проживанням у родині або інтернаті. Бродяжки недовірливі, обережні, для них характерні, з одного боку, соціальна пасивність у питаннях встановлення контактів, з іншого – соціальна активність у питаннях виживання. Більшість з них використовує будь-які способи одержання грошей – від законних (розвантажити машину, підмести вулицю, помити автомобіль тощо) до проти-

законних (жебрацтво, дрібні крадіжки, участь у великих крадіжках і пограбуваннях та ін.). Крім правопорушень, їхня поведінка пов'язана з алкоголізмом, наркотизмом, що завдає істотної шкоди власному здоров'ю, як правило, ці підлітки – вихідці з неблагополучних сімей.

Четверта група – дромомани. В основі залишання дому дромоманами лежать різні патогенетичні механізми: нездоланне імпульсивне бажання кудись піти, стан дисфорії, тяжкі психічні захворювання: шизофренія, епілепсія та ін. Залежно від задіяного патогенетичного механізму бродяги-дромомани можуть поводитися по-різному.

У результаті аналізу і порівняння даних, згідно з виставленими критеріями, було визначено відсоткове співвідношення складу груп підлітків-втікачів: мандрівники – 16,5%, ситуативні втікачі – 45,5%, бродяги-девіанти – 27,3%, дромомани – 10,7% [6, с. 7–8].

Дослідження безпритульності осіб не можуть зводитися тільки до вивчення правових і соціальних аспектів. Важливе значення також має вивчення клініко-анамнестичних особливостей та особливостей акцентуацій характеру у бездомних.

Психотравмуючі ситуації, які виникають у індивіда протягом всього життя, актуалізують особистісні особливості (психопатичні риси, акцентуації характеру та ін.), носії яких стають більш піддатливими (групою ризику) відносно виникнення соціальної дезадаптації різного ступеня вираження. Психоемоційна напруга порушує цілісність егоструктури та призводить до психічних розладів, які, у свою чергу, призводять до порушень соціального функціонування.

До завдань дослідження Л.Н. Гуменюк включалися: комплексне вивчення та аналіз анамнестичних даних; встановлення типу акцентуацій характеру, що зустрічаються у безпритульних; виявлення причин, що сприяють розвитку соціальної дезадаптації у цієї категорії.

В основу цього дослідження покладено комплексне вивчення даних клініко-анамнестичного аналізу й результатів вивчення акцентуацій характеру у 50 чоловіків з явними ознаками глибокої соціальної дезадаптації (бездомні) у віці від 20 до 62 років. Клініко-анамнестичне дослідження полягало у вивченні даних анамнезу життя, особливостей розвитку та виховання, взаємовідносини з батьками у віці до 6 років, психічні травми протягом життя, особливості статевого розвитку, характер мікросоціальних контактів, освіта, перенесені захворювання, спадковість нервово-психічних захворювань.

Досліджувані розподілились за віком: від 20 до 30 років – 11 (22%), від 31 до 40 років – 15 (30%), від 41 до 50 років – 14 (28%), від 51 до 60 років – 10 (20%) осіб.

За результатами анкетування виділено групи безпритульних за строками відсутнього житла та реєстрації за місцем проживання: близько 1 року – 6 (12%) осіб, 1–2 роки – 14 (28%), від 2 до 5 років – 8 (16%), від 5 до 10 років – 12 (24%), більше 10 років – 10 (20%) досліджуваних.

Із анамнестичних даних з'ясувалося, що 9 (18%) виховувалися у неповних сім'ях (частіше, 6 (12%) – батьком), у 5 (10%) – батьки були позбавлені батьківських прав, 21 (42%) особа зізналася, що в їхній сім'ях часто виникали сварки, у 11 (22%) – сварки виникали між членами сім'ї у стані алкогольного сп'яніння, 4 (8%) досліджуваних зростали в інтелігентній сім'ї з суворими вимогами. Взаємовідносини з батьками у всіх безпритульних не склалися. Будучи дітьми, вони відчували себе самотніми у 19 (38%) випадках, "зайвими" – у 18 (36%), нещасливими – у 13 (26%) випадках. 19 (38%) опитаних піддавалися насиллю з боку батьків, у зв'язку з чим вони часто не приходили додому, а ночували у друзів, у підвалах, на вулиці та на вокзалах.

Наявність психічної травми в анамнезі виявлено у всіх досліджуваних. Найчастіше (у 64% випадках) розлади поведінки розвивалися відразу після психічної травми мали ознаки антидисциплінарної, асоціальної та кримінальної.

За рівнем освіти досліджуваний контингент був розподілений: із середньо-спеціальною – 36 (72%), середньою – 7 (14%), вищою – 2 (4%), без освіти – 5 (10%) чоловік. За сімейним станом: 15 (30%) – неодружені, 31 (62%) – розлучені, 4 (8%) – вдівці.

Кримінальні епізоди в минулому мали 42 (84%) особи з 50.

Анамнез отриманих даних говорить про те, що у досліджуваних цієї категорії найбільш значущими виявилася спадковість психічних захворювань і алкоголізм, особливості виховання і вплив психічних травм. У ході проведеного дослідження із 50 бездомних було виявлено 48 (96%) осіб з акцентуаціями характеру: у 22 (44%) бездомних виявлений сенситивний тип акцентуацій характеру, у 13 (26%) – конформний тип, у 9 (18%) – лабільний, у 1 (2%) – шизоїдний і у 5 (10%) досліджуваних – істероїдний тип акцентуацій характеру.

Таким чином, аналіз клініко-анамнестичних особливостей у бездомних продемонстрував, що у формуванні цього соціального положення приймають участь багато факторів, провідними серед яких є психічна травма (100%), спадковість (42%), акцентуації характеру (96%). Комплексна взаємодія цих факторів призводить до розвитку глибокої соціальної дезадаптації, тобто бездомності [7, с. 31–33].

Отже, які б не були зовнішні обставини вчинення злочину, особа переступає забо-

ронену межу, обирає неправомірний тип поведінки, в першу чергу, тому, що її ціннісні орієнтації дають змогу їй це зробити. Закон не допускає вчинення злочину в будь-яких випадках. Кожна людина в складній життєвій ситуації або ситуації, сприятливій для здійснення правопорушення, неминуче встане перед вибором засобів задоволення своїх потреб. І якщо перевагу буде надано злочинному способу виходу з певної ситуації, то психічні утворення, що послужили причиною вибору неправомірного шляху задоволення потреби, за своєю суттю будуть антисоціальні.

В основі вибору неповнолітнього того або іншого типу поведінки в межах задоволення однієї і тієї самої потреби (або потреб) лежить мотивоване, наявне в ній і в потенційному стані, що сформувався на основі її ціннісних орієнтацій, соціальних установок, світогляду, і таке, що актуалізувалося в результаті взаємодії з об'єктивними умовами ситуації, діяння. При злочинній поведінці особи, за умови усвідомлення нею цього факту, таке психічне утворення характеризується певним ступенем антисоціальності.

У психології особи злочинця розрізняють певного роду дефекти: 1) дефекти індивідуальної правосвідомості; соціально-правова дезінформованість; правовий нігілізм; соціально-правовий цинізм; соціально-правове безкультур'я; 2) патологія сфери потреб особи; 3) дефекти в особистісних установках; 4) дефекти психічного розвитку [8, с. 43].

При визначенні структури особистості злочинця варто мати на увазі, що вона являє собою, насамперед, сукупність інтегрованих у ній соціально значущих властивостей, що утворилися в процесі різноманітних і системних взаємодій з іншими людьми, що роблять її суб'єктом пізнання і спілкування. Цей аспект найбільш важливий для кримінології, оскільки він дає змогу розглядати особистість як члена суспільства, соціальних груп чи інших спільнот, як носія соціально типових рис.

Кримінологічний структурний аналіз особистості припускає також максимальне врахування індивідуальних психічних особливостей і біологічно обумовлених властивостей, що відіграють важливу роль у механізмі людської поведінки, зокрема в механізмі злочинного діяння [9, с. 101].

IV. Висновки

Отже, можна дійти до таких висновків: особа безпритульного злочинця деформована в будь-якому разі, і тут розуміється деформація фізична (наявність фізичних хвороб, таких як порушення опорно-рухового апарату, кістково-м'язової системи, бронхо-легеневої системи, алергічні захворювання), психічна (психічні розлади, наявність психічної травми, акцентуації ха-

рактеру), інтелектуальна (розумова нестабільність, затримка інтелектуального росту), правова (зневажливе ставлення до норм права, порушення правових заборон, спотворена моральна свідомість).

У цілому, в кримінології особа злочинця є однією з центральних проблем та входить до її предмета. Особа злочинця включає в себе низку ознак: соціально-демографічні, особистісно-рольові, соціально-психологічні, риси правової і моральної свідомості, кримінально-правові, вивчення яких дають змогу вести боротьбу зі злочинністю за двома напрямками, – шляхом зменшення кількості злочинців відбудеться зменшення кількості злочинів, що ними вчиняються.

Відповідна ситуація стосовно характеристики й аналізу кримінологічного портрету особи безпритульного злочинця, вивчення якого має на меті відшукати й запропонувати шляхи попередження злочинності безпритульних осіб, у тому числі на індивідуальному рівні.

Список використаної літератури

1. Кримінологія : загальна та особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; [за заг. ред. В.В. Голіни]. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
2. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця : вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення : монографія / С.А. Шалгунова. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. – 472 с.
3. Денисов С.Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді : монографія / С.Ф. Денисов. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2010. – 396 с.
4. Головкін Б. Характерологічні риси особистості корисливого насильницького злочинця / Б. Головкін // Юридична Україна. – 2010. – № 6 (90). – 128 с.
5. Гумін О. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру / О. Гумін // Юридична Україна. – 2009. – № 11–12 (83–84). – 256 с.
6. Ткач Р.М. Психологічна допомога підліткам, схильним до бродяжництва : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Р.М. Ткач. – К., 2007. – 19 с.
7. Гуменюк Л.Н. Личностные и клинико-анамнестические особенности бездомных / Л.Н. Гуменюк // Таврический медико-биологический вестник. Научно-практический журнал. – 2007. – № 1. – Т. 10. – 198 с.
8. Мельничок В.М. Криміналістична характеристика психологічних особливостей неповнолітніх / В.М. Мельничок, О.В. Урсуляк // Судова практика. – 2011. – № 1–2. – 243 с.

9. Мельничок В. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця / В. Мельничок //

Юридична Україна. – 2008. – № 11 (71). – 128 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.

Чебан О.М. Основные криминологические признаки личности, склонной к беспризорному образу жизни

В статье дано определение личности преступника; описан криминологический портрет беспризорника; раскрыты криминологические черты молодого преступника; приведены группы подростков, склонных к бродяжничеству за разными критериями; проанализированы клиничко-анамнестические особенности и особенности акцентуаций характера у бездомных.

Ключевые слова: *личность преступника, криминологические признаки, акцентуации характера у бездомных, клиничко-анамнестические особенности беспризорных, подростки, склонные к бродяжничеству.*

Cheban O. Key signs criminological personality prone to stray lifestyle

Defines a criminal, portrayed criminological portrait homeless person; reveal criminological characteristics of a young offender, are groups of adolescent runaways are prone to vagrancy by various criteria, analyzed clinical and anamnestic characteristics and peculiarities of character accentuations in the homeless.

Offender – a complex concept that includes both biological and psychological, and the social side of man. Begging, homelessness, vagrancy are the conditions that promote the formation of individual violent criminal. Marginal lifestyle leads to violent crimes of increased social danger as specific victims and society as a whole.

Criminological characteristics of young offenders are: disregard for moral and legal values of the society, legal nihilism, behavioral manifestations of aggression. Criminals who committed robbery or extortion, raised in a low level of material wealth, weakened social control.

Singled out four groups of adolescent runaways type tendency to vagrancy. There are – travelers, situational fugitives, tramp-deviant, “dromomany”.

Analysis of clinical and anamnestic characteristics of the homeless showed that trauma, accentuation of character and heritage inherent alcoholism homeless persons. The criminal episodes in the past were 42 (84%) of the 50 individuals studied.

A homeless person a criminal deformed in any way, and here refers to physical strain (presence of physical illnesses such as disorders of the musculoskeletal system, musculoskeletal system, bronchopulmonary, allergic disease), mental (psychiatric disorders, the presence of trauma, character accentuation), intellectual (mental instability, delayed intellectual growth), legal (contempt for the rule of law, violation of legal prohibitions distorted moral consciousness).

In criminology offender is one of the central problems and belongs to its subject. Offender includes a number of features, all of which allow you to fight crime in two ways - by reducing the number of offenders will be decrease in the number of crimes that they committed.

The circumstances concerning the characteristics and analysis of criminological portrait of a homeless person offender study which aims to find and suggest ways to prevent crime homeless persons, including at the individual level.

Key words: *face criminal, criminological characteristics, character accentuation of the homeless, clinical and anamnestic features of homeless, teenagers tend to vagrancy.*